

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д. політ. н., проф. К. В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 4-5

МАРІУПОЛЬ – 2012

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць
Видається 3 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол №2 від 31.10.2012 р.)

Видання включено до міжнародної, спеціалізованої, наукометричної бази даних
Index Copernicus International sp.z o.o.

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов
Заст. головного редактора – к.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.е.н., проф. І. Г. Яремчук

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Заступник відповідального редактора – к.філос.н., доц. С. В. Янковський
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. С. П. Пахоменко

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. В. А. Войналович,
д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. О. І. Гуржій, д.політ.н., проф. Г. І. Зеленко,
д.і.н., проф. Ф. Ігуменіду (Республіка Кіпр), д.політ.н., проф. І. Г. Онищенко,
д.політ.н., проф. М. І. Панчук, д.і.н., проф. І. С. Пономарьова,
д.і.н., проф. Ю. Д. Пряхін, д.політ.н., проф. С. Ю. Римаренко,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка),
д.і.н., проф. О. П. Реєнт, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.: (0629)34-60-93; e-mail: istfak_mdgu@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.4

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ ДОІСТОРИЧНОЇ ДОБИ

Качмар О.В. ПРОБЛЕМА ПЕРЕХОДУ ВІД СЕРЕДНЬОГО ДО ПІЗНЬОГО ПАЛЕОЛІТУ НА ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	10
Цеунов І.А. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯМНИХ ПЛЕМЕН ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я	13
Заворотна Г.В. ТОПОГРАФІЯ ЗРУБНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИАЗОВ'Я	16

АРХЕОЛОГІЯ АНТИЧНОСТІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Воронова М.Ю. КУЛЬТУРА АНТИЧНОГО ХЕРСОНЕСУ ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ	19
Третяк М.О. ФЕОДОСІЯ – МІЛЕТСЬКЕ МІСТО В СХІДНІЙ ТАВРИЦІ (АРХЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ).....	22
Гузь О.Є. АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ НА ТЕРИТОРІЇ НІЖИНЩИНИ..	26
Різниченко Я.В. ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИФІКАЦІЮ САЛТІВСЬКО- МАЯЦЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ З ХАЗАРСЬКИМ КАГНАТОМ.....	30
Прищепя Б.А. ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВОЛИНСЬКИХ МІСТ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ У 1991–2010 РР.	34

ГЕНДЕРНА АРХЕОЛОГІЯ

Кищенко В.В. ЗНАКОВІСТЬ СТРЕЛЫ В КОНТЕКСТЕ ЖИЗНЕННОГО ПУТИ (НА ПРИМЕРЕ ЭТНИЧЕСКОЙ СРЕДЫ СИБИРИ)	49
Панкова А.І. ЖІНОЧИЙ ФАКТОР У МІНОЙСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЕПОХИ БРОНЗИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АНТРОПОМОРФНОЇ ПЛАСТИКИ).....	57
Вахрамеева А.В. КУЛЬТ ДЕМЕТРЫ В БОСПОРСКОМ ЦАРСТВЕ (ПО МАТЕРІАЛАМ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ).....	61
Демідко О.О. ГЕНДЕР І СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ В ПОЛОВЕЦЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	65

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Забавін В.О. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОХОВАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ НАДАЗОВ'Я.	73
Соколова П.Ю. ИССЛЕДОВАНИЯ Н.Е. МАКАРЕНКО В СЕВЕРНОМ ПРИАЗОВЬЕ В 30-Е ГГ. XX В.....	87

Нікольченко Ю.М.

АРХЕОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ І.К. СВСШНІКОВА.....92

АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ МДУ

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ
МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. НАКАЗ
РЕКТОРА МАРІУПОЛЬСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО
ІНСТИТУТУ ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
№69а ВІД 03.09.2002100

Небрат С.Г.

АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ МДУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ102

ІЗ НАУКОВОГО ДОРОБКУ В. К. КУЛЬБАКИ

Кравченко Э.Е., Кульбака В.К.

О НАХОДКЕ СОСУДА С ГРАФФИТИ В МАРИУПОЛЕ112

Кульбака В.К.

УКРАЇНСЬКА КОЛИСКА ІНДОЄВРОПЕЙЦІВ.....121

Кульбака В.К.

ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЖЕРТОВНОГО КУЛЬТОВОГО КОМПЛЕКСУ ІЗ
ЧОРТОМЛИЦЬКОГО КУРГАНУ126

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ВІДДІЛ ІНФОРМУЄ

ІНДОЄВРОПЕЇСТИКА129

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ВОЛОДИМИРА КОСТЯНТИНОВИЧА КУЛЬБАКИ
(1954-2009).....130

**АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗВІТИ131

ПУБЛІКАЦІЇ СПІВРОБІТНИКІВ132

НА ШПАЛЬТАХ МІСЦЕВОЇ ПЕРІОДИКИ133

REVUE

ПРАЦІ В.К. КУЛЬБАКИ В ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ МДУ135

АРХЕОЛОГІЯ ВОЛИНІ137

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ139

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ
В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ140

CONTENTS

PREHISTORIA

- Kachmar O.**
TRANSITION FROM THE MID TO THE LATE PALEOLITHIC AGE ON THE
TERRITORY OF DONETSK REGION.....10
- Tseunov I.**
GENERAL CHARACTERISTICS OF THE NORTH AZOV PIT TRIBES.....13
- Zavorotna G.**
TOPOGRAPHY OF «SRUBNA» TIMBER-GRAVE CULTURE SITES
OF THE AZOV AREA16

ANCIENT AND MEDIEVAL ARCHEOLOGY

- Voronova M.**
CULTURE OF ANTIQUE CHERSONESE ACCORDING TO ARCHEOLOGICAL
SOURCES19
- Tretyak M.**
THEODOSIA AS A MILESIA NOOK IN EAST TAURICA
(ARCHEOLOGICAL ASPECT)22
- Guz' O.**
ARCHEOLOGICAL FINDINGS IN NEZHIN REGION.....26
- Riznichenko Y.**
ADDRESSING THE PROBLEM OF COMPARISON OF SALTOVO-MAYAKI
ARCHEOLOGICAL CULTURE WITH KHAZAR KHANATE30
- Prishchepa B.**
MAIN RESULTS OF ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF VOLYN
CITIES OF KIEVAN RUS OF 1991–2010.34

GENDER ARCHEOLOGY

- Kishenko V.**
THE IMPORTANCE OF THE ARROW IN THE CONTEXT OF «LIFE JOURNEY»
(BASED ON SIBERIAN ETHNIC ENVIRONMENT).....49
- Pankova A.**
WOMAN FACTOR IN MINOAN SOCIETY OF THE BRONZE AGE (BASED ON
ANTHROPOMORPHIC PLASTIC ARTS).....57
- Vakhrameyeva A.**
CULT OF DEMETER IN THE KINGDOM OF BOSPORUS (BASED ON
ARCHEOLOGICAL SOURCES).....61
- Demidko O.**
GENDER AND SOCIAL STRATIFICATION IN POLOVTSI SOCIETY.....65

THE HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL SCIENCE

- Zabavin V.**
HISTORY OF RESEARCHING BURIAL SITES OF THE UPPER AZOV
«SRUBNA» CULTURE.73
- Sokolova P.**
RESEARCH CARRIED OUT BY N.E. MAKARENKO IN THE NORTH AZOV
IN THE 1930S87

Nikolchenko Y.

I.K SVESHNIKOV'S ARCHEOLOGICAL AND HISTORICAL STUDIOS.....92

ARCHEOLOGICAL EXPEDITION MSU

FROM THE HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION
MARIUPOL STATE UNIVERSITY. RECTOR'S ORDER OF MARIUPOL
HUMANITARIAN INSTITUTE, DONETSK NATIONAL UNIVERSITY
NUMBER 69A FROM 03.09.2002100

Nebrat S.

MSU ARCHEOLOGICAL EXPEDITION: HISTORY AND THE PRESENT TIME.....102

THE SCIENTIFIC HERITAGE OF V. K. KULBAKA

Kravchenko E.E., Kulbaka V.K.

THE FINDS OF VESSELS WITH THE GRAFFITI INCISED ON IT
IN MARIUPOL112

Kulbaka V.C.

THE UKRAINIAN CRADLE OF THE INDO-EUROPEANS121

Kulbaka V.C.

THE PROBLEM OF THE SACRIFICIAL CULT COMPLEX FOUND
IN THE CHORTOMLYK MOUND126

SCIENTIFIC LIBRARY OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY

INFORMATION AND BIBLIOGRAPHICAL DEPARTMENT INFORMS

INDO-EUROPEAN STUDIES.....129

BIBLIOGRAPHY OF WORKS BY VLADIMIR K. KULBAKA (1954-2009).....130

ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY

REPORTS131

PUBLICATIONS OF EMPLOYEES132

ON THE PAGES OF LOCAL PERIODICALS133

REVUE

THE WORK OF V.K. KULBAKA IN THE FUNDS

OF SCIENTIFIC LIBRARY OFMSU.....135

ARCHAEOLOGY OF VOLYN137

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS139

REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE
COLLECTED WORKS140

Шановні колеги!

Статус будь-якого класичного університету, а до таких належить і Маріупольський державний, окрім всього іншого, визначається якістю і рівнем розвитку в його стінах гуманітарних знань, зокрема й історичних. А серед цих історичних знань на першому місці, безперечно, знаходяться класичні дисципліни (стародавня історія, медієвістика, класичні мови тощо), традиція викладання і наукових студій з яких своїм корінням заглиблюється ще у часи існування європейських середньовічних університетів і, особливо наголошу, відтоді ніколи не переривалась, а навпаки, набуваючи все більшої значущості, успішно розвивалася. В області історичних знань університетська наука від початку XIX ст. збагатилася таким спеціальним напрямком, як археологія. З часом археологія набула і продовжує зберігати статус чи не обов'язкової дисципліни для всіх поважних університетів і навіть закладів середнього рівня (коледжів, профільних шкіл). Іншими словами, університет, що претендує на статус солідного навчального закладу, зазвичай докладає належних зусиль для створення й розвитку на своїй базі структури археологічного профілю – інституту, кафедри, лабораторії тощо. На превеликий жаль, модерна Україна демонструє відмінні від цивілізованого світу тенденції, одним із проявів яких, що його зумовлено комерційним ставленням до освіти й науки, стали безпрецедентні за своєю недалекоглядністю і навіть шкідливістю факти ліквідації в класичних університетах кафедр археологічного (які й без того в Україні рахували по пальцях) і класично-історичного профілю на догоду створенню більш «модних» (читай «дохідних») кафедр і відповідних спеціальностей, на кшталт «міжнародні відносини». Тішить те, що ці хибні тенденції не охопили, і, сподіваємося, не охоплять усі вітчизняні виші. Будучи однолітком молодій українській державності, Маріупольський державний університет (МДУ), не в останню чергу завдяки жвавим міжнародним контактам і співпраці, демонструє прихильність до сучасних європейських стандартів вищої гуманітарної освіти, що проявляється, крім іншого, також в стані й тенденціях розвитку археологічного напряму освітньо-наукової діяльності. Попри свій молодий вік, археологія в МДУ вже встигла пройти період становлення і має певні досягнення, які хотілося б окреслити нижче.

1997 року до Маріупольського гуманітарного інституту (згодом Маріупольського державного університету) влаштувався на роботу Володимир Костянтинівич Кульбака – відомий, хоча й не титулований, досвідчений археолог-практик, що свого часу пройшов польову археологічну школу знаного українського вченого С.Н. Братченка, працюючи в експедиціях Інституту археології АН УРСР на Луганщині. Набувши відповідного досвіду ще за так званої «новобудовної доби» 1970-х рр., вже після цього отримавши професійну освіту на історичному факультеті Донецького держуніверситету, В. Кульбака від середини 1980-х рр. продовжив самостійні археологічні дослідження на теренах рідного Приазов'я і Донеччини, створивши Маріупольську археологічну експедицію, яка пізніше увійшла до складу КП «Археолог» при Інституті археології АН України. З відходом у літу Радянського Союзу, майже нанівець зійшли й новобудовні розкопки, а відтак археологові довелося шукати інші сфери прикладання своєї енергії та здібностей.

Після певного періоду невизначеності й поневірянь В.К. Кульбака нарешті потрапив до нещодавно створеного гуманітарного вишу. І одразу, паралельно з підготовкою до викладання навчальних курсів, він активно підключився до організації практичної археології, якої до цього часу в інституті явно бракувало. Відтепер шолита в межах проведення археологічної практики студенти-історики під орудою свого

наставника здійснювали розвідки й розкопки пам'яток, якими так багате Надазів'я: 1998 р. археологічна експедиція МГІ дослідила курганний могильник на східній околиці Маріуполя; 1999 р. – продовжила розкопки великої могили під назвою «Дід», що стоїть в межах самого Маріуполя й, нажаль, продовжує руйнуватися; 2000 р. – завершила розкопки великого ґрунтового некрополя золотоординського часу на східних підступах до Маріуполя. Наступними роками очолювані В.К. Кульбакою студенти-історики приймали участь у археологічних розкопках деяких донецьких експедицій. Саме на інститутський період діяльності припадає активна творча і публікаційна діяльність В.К. Кульбаки, який підготував і, за сприяння українського американця В. Качура (Археологічне товариство штату Огайо, США), видав серію з чотирьох невеличких книг індоєвропейських студій. Окреслювалися нові плани і задуми. Але ... сталося непередбачене, людське серце не витримало: 15 лютого 2009 року Володимир Кульбака відійшов у засвіти.

2009 р. археологічну естафету в МДУ від Володимира Костянтиновича Кульбаки перейняв В'ячеслав Олегович Забавін. Вочевидь, така зміна є не випадковою, можливо навіть закономірною. Адже обох їх поєднували давні зв'язки, відтоді, коли в далеких уже 1980-х школяр В. Забавін відвідував очолюваний В.К. Кульбакою археологічний гурток, а пізніше працював штатним співробітником Маріупольської експедиції, де під настановами того ж начальника набирався першого досвіду розкопок могил-курганів. Однак дійсну можливість реалізувати закладену ще тоді й закріплену згодом у стінах Донецького університету любов до археології В. Забавін знайшов набагато пізніше, пов'язавши себе, як уже було сказано, з історичним факультетом Маріупольського держуніверситету. Потрапивши до потоку університетського життя, В.О. Забавін жваво взявся за налагодження археологічної справи у виші, виведення її на якісно новий рівень. Причому робота йде паралельно по кількох ключових напрямках – організація і проведення щорічних польових археологічних практик студентів-першокурсників, діяльність студентського наукового археологічного товариства, а також розв'язання вкрай необхідної за таких умов задачі – створення археологічної лабораторії на факультеті. Одним з перших практичних результатів цієї роботи стало обстеження разом зі студентами-істориками двох поселень бронзового віку поблизу с. Кременівка Володарського р-ну (2010 р.), а також дослідження кургану в урочищі Гайдамацький Кут в околицях сіл Піщовик і Черненко Новоазовського р-ну (2011 р.). Звичайно, що успішний поступ в реалізації означених та й багатьох інших завдань був би неможливим без сприяння і підтримки з боку декана історичного факультету проф. Пономарьової І.С., а також завідувача кафедри історичних дисциплін проф. Романцова В.М. Також можна сподіватися на те, що розвиткові археологічного напрямку в університеті та його подальшій перспективі сприятиме завершення В.О. Забавіном роботи над кандидатською дисертацією, що її присвячено актуальним проблемам археології пізньобронзового віку Північного Приазов'я.

Протягом окресленого періоду розвитку археології в стінах Маріупольського держуніверситету його експедиціями досліджено чимало стародавніх пам'яток і накопичено неабиякий фонд джерел, серед яких переважна більшість репрезентує добу бронзи, зокрема зрубну культуру пізньобронзового віку. Таку перевагу зумовлено об'єктивними обставинами, що полягають у значній поширеності зрубних поселень і могильників на теренах Східної Європи, а відтак характерній для багатьох регіонів кількісне домінування цих пам'яток над археологічними свідченнями інших епох. Насиченість пам'ятками зрубної культури теренів Лівобережної України взагалі, а Надазів'я зокрема, створюють сприятливі умови для їхніх археологічних дослідів з перспективою побудови узагальнених реконструкцій праісторичного минулого давньоіранських скотарських племен, що залюднювали обшири Надчорноморсько-Доно-Волго-Уральських степів і лісостепів за часів існування давньогрецької

Мікенської цивілізації, або, скажімо, розквіту малоазійського Хетського царства. Відтак можна лише підтримувати й вітати зусилля викладачів і студентів МДУ з підготовки та публікації наукової збірки, що пропонується увазі читача. Видання містить цікавий і ґрунтовний нарис із історії дослідження курганних могильників зрубної культури Північного Приазов'я, а також вводить до наукового обігу серію матеріалів поселенських і поховальних пам'яток зрубної культури, що їх було досліджено експедиціями Маріупольського державного університету протягом 1990-х – 2000-х років. З огляду на нинішній динамічний стан і окреслені перспективи розвитку маріупольської університетської археології, можна сподіватися, що видання подібних збірок перетвориться у добру і життєздатну традицію.

*доктор історичних наук,
професор
Донецького національного
університету*

Р.О. Литвиненко